

1.01
Prejeto 10. 2. 2006

UDK 323.1(497.4)"1941/1945"

Bojan Godeša *

Možnosti za Zedinjeno Slovenijo med drugo svetovno vojno: med pričakovanji in stvarnostjo

IZVLEČEK

Razprava govori o velikih pričakovanjih za uresničitev programskih ciljev Zedinjene Slovenije med drugo svetovno vojno, kar sta imela v svojih nacionalnih programih zapisano oba sicer med seboj sovražna slovenska tabora. Po koncu vojne, kljub priključitvi Primorske, ni prišlo do uresničitve stoletnega slovenskega nacionalnega ideala. Temeljni razlog zato je bil v tem, da splet mednarodnih okoliščin ni bil tako ugoden kot so sprva predvidevali slovenski politični dejavniki, tako da tudi med drugo svetovno vojno ideal Zedinjene Slovenije dejansko ni bil uresničljiv.

Ključne besede: Slovenija, druga svetovna vojna, mejno vprašanje, nacionalno vprašanje, Zedinjena Slovenija

ABSTRACT

POSSIBILITIES FOR UNIFIED SLOVENIA DURING THE SECOND WORLD WAR: BETWEEN EXPECTATIONS AND REALITY

The paper deals with the high expectations regarding the implementation of the programme objectives of Unified Slovenia during the Second World War, which was included in the national programmes of both, otherwise mutually hostile, political camps. After the end of the war, despite the annexation of Primorska, the centennial Slovene ideal failed to materialise. The main reason for this was that the turn of international events was not so favourable as initially hoped for by the Slovene politicians, rendering the ideal of Unified Slovenia unattainable, even during the Second World War.

Key words: Slovenia, Second World War, border question, national question, Unified Slovenia

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-mail: bojan.godesa@inz.si

I

Ideja Zedinjene Slovenije, ki je nastala v revolucionarnem letu 1848, je kot temeljno nacionalno vodilo predstavljala neprešežen vzor za slovensko narodno politiko, ne glede kateremu nazoru ali političnemu taboru so posamezniki pripadali še stoletje potem, ko se je rodila. Če se je zdelo ideja Zedinjene Slovenije v času pomladi narodov 1848 še kar uresničljiva, je bila v rednih razmerah ustavnega parlamentarnega življenja povsem neuresničljiva.¹ Izkazalo se je, da je dejansko v ozemeljskem pogledu program Zedinjene Slovenije kot optimalna rešitev narodnega vprašanja uresničljiv le ob spletu izjemno ugodnih okoliščin. Po prvi svetovni vojni ne le, da ni prišlo do ugodnega razpleta, temveč je bil slovenski narod razkosan med štiri države in je le v jugoslovanskem (matičnem) imel možnosti za nadaljnji narodnostni razvoj. Rapalska meja in koroški plebiscit sta pomenila pravo nacionalno katastrofo, posebej še ker je bila predvsem za položaj na Koroškem precej odgovorna tudi slovenska politika sama. Obogateni s to izkušnjo so slovenski politiki ob okupaciji leta 1941, kljub temu da je ta pomenila trenutno najtežjo preizkušnjo za slovenski narod, kar kaže na protislovnost celotnega dogajanja na Slovenskem med drugo svetovno vojno, znova obudili upanje, da je sedaj priložnost za uresničitev stoletnega sna, to je za udejanjenje Zedinjene Slovenije in s tem za popravo zgodovinskih krivic, ki jih je utrpel razkosani in zatirani slovenski narod po prvi svetovni vojni. Tako naj bi Anton Korošec na zadnjem narodno-obrambnem tečaju v Begunjah izjavil "da možnost zedinjenja vsega slovenskega ozemlja pride šele tedaj, ko bomo Slovenci stali naenkrat na fronti zoper Italijane in Nemce".² Prepričanje, da se ponuja enkratna priložnost, je bilo splošno. Tako je npr. Lojze Ude v referatu Aktualna poglavja iz mednarodnega prava konec leta 1943 zapisal: "Mislim na naše najsmiselnejše zgodovinske politične težnje za ciljem Združene svobodne Slovenije. Danes ali nikdar več! Ni verjetno namreč, da se more še kdaj pojaviti tako sijajna razporeditev političnih sil, ki v borbi za svoje tira končni vojni rezultat med drugim tudi k našemu cilju Združene svobodne Slovenije, kakor je današnja razporeditev političnih sil."³ Optimizem, da bo sedaj pravičnosti zadoščeno, že zaradi trpljenja Slovencev pod okupatorji, pa tudi upravičenosti narodnih zahtev, še zlasti po objavi atlantske listine (podobno vlogo so imele v prvi svetovni vojni Wilsonove točke), je bil precejšen in kar nekako samoumeven med vsemi političnimi subjekti na Slovenskem. Kljub temu da se je v Sloveniji v času zasedbe razvnel tudi notranji spopad med dvema taboroma (Osvobodilno fronto (OF) pod vodstvom komunistov in protirevolucijo) in je med njima vladala nespravljivost, pa se je med okupacijo na obeh straneh razvil zelo podoben narodnopolitični program. Ta je vseboval tudi uresničitev programa Zedinjene Slovenije. Tabora pa sta se razlikovala v tem, kako doseči ta cilj, torej v načinu reševanja in kaj sploh zajema pojem Zedinjene Slovenije, ki je bil povezan z vprašanjem meja. To vprašanje je bilo obravnavano zaradi različne strategije in različnih izhodišč pri obeh medvojno sprtih subjektih na specifičen način.

¹ Vasilij Melik: *Ideja Zedinjene Slovenije 1848-1991*. V: *Slovenija 1848-1998* : iskanje lastne poti. Ljubljana 1998, str. 17.

² Peter Levičnik [France Dolinar]: *Slovenska državna misel. Ob stoletnici njenega oživljenja*. Špital ob Dravi 1948, str. 54-55 (dalje Levičnik, *Slovenska državna misel*).

³ Lojze Ude: *Moje mnenje o položaju : članki in pisma 1941-1944*. Ljubljana 1994 (dalje Ude, *Moje mnenje*), str. 116.

II

Istočasno z oklicem "Vsem Slovencem" (20. april 1941) so slovenski politiki v emigraciji tudi sprožili prve konkretne ukrepe glede vprašanja meja. Celotna akcija slovenskih politikov na področju združitve slovenskega naroda v emigraciji v prvih mesecih po okupaciji je poleg elaboratov, ki so bili pripravljene že za mirovno konferenco po prvi svetovni vojni, temeljila predvsem na gradivu, ki je govorilo o trpljenju Slovencev pod okupacijo in še pred tem na Primorskem in Koroškem, tako da je zgodovinar in sodelavec SOE Seaton Watson po pogovoru z Miho Krekom in Alojzijem Kuharjem v poročilu podčrtal, da gre za izredno nasilje največjega nad najmanjšim evropskim narodom.⁴

Za hitro reakcijo slovenskih politikov v emigraciji pa niso nič zaostajali in ne oklevali tudi nekateri znanstveniki v zasužnjeni domovini, čeprav je bila njihova dejavnost vzpodbujena neodvisno od ukrepov v emigraciji.

Ugotovimo lahko, da je bilo že kmalu po okupaciji delo na mejni problematiki uspešno zastavljeno v smeri seznanjanja mednarodne skupnosti in izdelave konkretnih študij, s katerimi bi lahko dokazovali upravičenost ozemeljskih zahtev. A to je bil vendarle še le prvi korak, potrebno je bilo nadaljnje sistematično delo, ki je kazalo, da bo šlo v "boju za meje" za bolj dolgotrajen in protisloven proces, kot se je sprva morda zdelo. Posebej še, ker so se kmalu pojavile tudi različne ovire. Na Simovičev govor na BBC, kjer se je zavzel za priključitev Trsta, Istre, Gorice in Zadra k Jugoslaviji, se je namreč silovito odzvala italijanska protifašistična emigracija, ki je bila zlasti v ZDA medijsko precej vplivna. Tako se je v New York Timesu razvnela polemika glede državne pripadnosti Primorske med grofom Carlom Sforzo in Krekom. Ta pa je bila le začetek v nizu drugih (npr. z govornikom na BBC dr. Umberto Calosso, z Ricardom Luzzatom), ki so nato takorekoč potekale ves čas vojne. Odmevna je bila zlasti polemika poleti 1943 (ponovno) v New York Timesu med Francem Gabrovškom in Luigiem Sturzom.⁵ Nekoliko manj je bilo polemik z avstrijsko emigracijo glede severne meje, morda najbolj odmevna je bila razprava avgusta 1942 v časniku Daily Telegraph med Krekom in med predstavniki Austrian Free Movementa.⁶ Pri tem je treba omeniti, da so slovenski zastopniki, zlasti Gabrovšek, ki se je največ ukvarjal z mejnimi vprašanji, imeli vsaj stik s predstavniki avstrijskega protifašističnega gibanja, medtem ko z italijanskimi protifašisti niso sodelovali. Vzrok za sodelovanje v teh precej žolčnih polemikah je bila poleg izboljšanja podobe slovenskih zahtev v zahodnih občilih predvsem bojazen slovenskih zastopnikov, da bo prišlo do separatnega miru med zavezniki in Italijo, seveda (znova) na škodo slovenskega naroda. Tako je Krek celo predlagal, da bi od britanskega zunanjega ministra Anthonyja Edena zahtevali, da

⁴ Boris Mlakar: Problem zahodne meje pri Slovencih 1941-1945 (protirevolucionarni tabor). Acta Histriae VI : prispevki z mednarodne konference Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske k Sloveniji. Koper 1998(dalje Mlakar, Problem zahodne meje), str. 313.

⁵ Janez A. Arnež: Gabrovškov dnevnik. Ljubljana-Washington, D. C. 1997 (dalje Gabrovškov dnevnik), str. 45.

⁶ Gabrovškov dnevnik, str. 42-43. O dejavnosti avstrijskega odpornišstva in odnosu do Jugoslavije glej Dušan Nečak: Avstrijska emigracija 1941-1945 in jugoslovansko vprašanje. V: Zgodovinski časopis, 1981, št. 4.

obsodi londonski pakt iz leta 1915.⁷ To deloma zgodovinsko pogojeno (londonski pakt!) slovensko občutljivost, ki pa je imela tudi realno podlago v precejšnji vplivnosti predvsem italijanske protifašistične skupnosti v mednarodnem zavezniškem okolju (zlasti v ZDA), so zahodni zavezniki zavračali kot neutemeljeno in so se kmalu naveličali stalnega Krekovega opozarjanja.⁸

Naslednja težava, navidez morda celo presenetljiva, pa je bil odnos jugoslovanske begunske vlade do vprašanja zahodne in severne meje, ki ni bil vedno takšen, kot bi si slovenski zastopniki želeli. Vzroka sta bila predvsem dva. Prvi je bil ta, da vlada, ki so jo vodili srbski politiki, ni kazala vedno potrebnega zanimanja za to vprašanje, ker si ji je zdelo manj pomembno, oziroma so slovenski politiki menili, da zaradi srbsko-italijanskega zavezništva iz prve svetovne vojne celo nekateri srbski politiki (npr. zunanjega ministra Ninčiča so sumili, da je v boljših odnosih s Sforzo kot pa Slovenci v vladi!⁹) nočejo načenjati tega vprašanja. Kljub temu je jugoslovanska vlada predvsem na pritisk slovenskih politikov (podpredsednika v vladi Kreka¹⁰) delovala na diplomatskem polju tudi na vprašanju revizije povojnih meja jugoslovanske države. Torej ne bi mogli trditi, da Slovenci (Krek) v vladi niso imeli načelne podpore glede mejnih zahtev. Po padcu fašizma v Italiji je jugoslovanska vlada tudi predala noto vladam treh zavezniških sil o ozemeljskih zahtevah napram Italiji. Vendar je vse bolj postajala težava, da so notranje razprtije v vladi hromile njeno delo in ji jemale verodostojnost ter ugled pred zavezniki, tako da je bila njena (ne)učinkovitost v precejšnji meri odvisna tudi od omenjenih dejstev.

Po začetnem obdobju, ko še ni bilo rednih zvez z domovino, so se vezi med emigrantskimi politiki in domovino sčasoma ustalile in je prišlo do usklajenega sodelovanja. To pa je pomenilo poenotenje gledanja na vprašanje meja med politiki v emigraciji in domovini. Krek je svoje prvotne maksimalistične zahteve (Visoke Ture, Tilment) omilil in menil "več zahtevati, da dobimo minimum, se ne izplača. Pri pogajanjih mi se moramo postaviti čisto na realno stališče, ki ga moremo 100% braniti in ne odstopati."¹¹ Tako je bilo stališče osrednjih predstavnikov protirevolucije, kar pa ne pomeni, da se niso pojavljala tudi drugačna stališča posameznih skupin (npr. Straža), ki pa so imela, zlasti po Ehrlichovi smrti le marginalen vpliv. Bistveno je bilo, da so se ozemeljske zahteve, v skladu s samoodločbo narodov in s sklicevanjem na Atlantsko listino, utemeljevale z etničnim načelom, pri čemer je bilo vanj zajeto tudi ozemlje, ki je bilo nasilno potujčeno v zadnjih 100 letih. Mejne spremembe pa so bile še dodatno podkrepjene z zahtevo po odpravi zgodovinskih krivic, ki so se zgodile razkosanemu slovenskemu narodu po prvi svetovni vojni, ko je bil podvržen narodnemu zatiranju v Italiji in Avstriji. Slovenski politiki v emigraciji so se zavedali tudi pomena aktualnega medvojnega dogajanja, zato so tudi posebej poudarjali okupatorsko nasilje nad Slovenci, sprva so celo poudarjali upornišтво Slovencev,¹² pri čemer niso vedno posebej omenjali,

⁷ Milan Grol: Londonski dnevnik 1941-1945. Beograd 1990, str. 198.

⁸ Mlakar, Problem zahodne meje, str. 314.

⁹ Prav tam, str. 313.

¹⁰ Kako je Krek pogosto načenjaval mejno problematiko, je razvidno iz Zapisnici sa sednica ministarskog saveta Kraljevine Jugoslavije 1941-1945. Beograd 2004.

¹¹ Mlakar, Problem zahodne meje, str. 314.

¹² To je bilo celo posebej omenjeno v Slovenskem poročevalcu (22. 11. 1941, št. 26) v članku Kaj pravi londonski radio o slovenskih partizanih (16. XI., London).

da gre za partizanske akcije (npr. Krek je govoril o "gverilcih").¹³ Razmišljali so celo, da bi kar v vojnem času izvedli na Primorskem in Koroškem nekakšen plebiscit, ki bi potrjeval slovenske ozemeljske zahteve. Dejansko se je izkazalo, da je to neizvedljivo.¹⁴ Po drugi strani pa se je pokazalo, da je plebiscit v nasprotju s pričakovani rešitve ozemeljskega vprašanja in da ga politiki v domovini odločno odklanjajo z besedami: "Noben plebiscit, niti sedaj, niti po vojni ni za nas. Vzpostaviti je treba stanje pred pričetkom nasilnega potujčevanja, ki je starejše od sto let."¹⁵

III

Če je bilo za pretežni del slovenske protirevolucije značilno, da so bili programi in cilji vezani na zmago zahodnih zaveznikov, s katerimi so bili posredno ali neposredno povezani, pa je slovenske komuniste preveval drugačen način razmišljanja. Strategija, ki jim je v pogojih splošneevropskega protihitlerjevskega boja omogočila prihod na oblast, se je namreč oblikovala postopoma in je bila vse prej kot premočrtna. OF oz. slovenski komunisti, ki so jo vodili, so imeli jasno načelno stališče do Zedinjene Slovenije, medtem ko so vprašanje meja, pa tudi državnega okvira kar nekaj časa puščali odprto. Za razliko od protirevolucije so slovenski komunisti sprva tem vprašanjem posvečali manj pozornosti, oziroma so jih celo namenoma zapostavljali s trditvijo "da je danes čas osvobodilne akcije, ne pa čas za "načrte o bodočnosti".¹⁶

Kljub boju proti načrtovanju je bil oktobra 1941 ustanovljen "odsek za študij meja" pri IOOF, ki je imel bolj položaj nekakšnega internega študijskega krožka, vendar pa je imel ključno vlogo pri razčiščevanju temeljnih izhodišč, na podlagi katerih so kasneje slovenski komunisti opredeljevali stališča do mejnih vprašanj. Tako je centralni komite KPS v izjavi o slovenskih mejah 1. maja 1942 v Delu (št. 2, maj 1942) prvič javno izrazil načelno stališče, ki je bilo očitno plod razgovorov o mejni problematiki na prelomu 1941-1942: "V osvobojeno in združeno Slovenijo sodi poleg ozemlja, na katerem živi slovensko prebivalstvo, tudi teritorij, ki je bil v poslednji imperialistični dobi nasilno potujčen."¹⁷ Glede konkretizacije mejnega vprašanja pa tudi ta izjava stoji še vedno na "protinačrtniških" stališčih. Poseben proglas, ki ga je centralni komite KPS izdal za 1. maj 1942, torej istega dne kot glede vprašanja meja, celo izrecno trdi, da si slovenski narod svoje svobode ne bo izbojeval za zeleno mizo s "prekupčevanjem" v Londonu.¹⁸ "Končna rešitev slovenskega narodnega vprašanja kljub mejam, ki jih je podal CK v zadnjem času, pa

¹³ Dušan Biber: Okupacija in razkosanje Slovenije - londonski odmevi 1941-42. V: Slovenski upor 1941 : Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja : zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneh 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani. Ljubljana 1991 (dalje Biber, Okupacija in razkosanje Slovenije), str. 194.

¹⁴ "Vprašanje glede ponovnega plebiscita že sedaj na Koroškem in v Juliji, kakor je bil med prvo vojno, kaže na nerazumevanje dejanske situacije. Dočim se je mogla majniška deklaracija z ozirom na habsburški okvir javno in na široko propagirati, je sedaj z ozirom na krutost sovražnika vsaka plebiscitna akcija nemogoča. Vse naše ljudi, ki ne morejo v šumo, bi postavil pred puške." Jera Vodušek Starič: "Dosje" Mačkovšek. Ljubljana 1994 (dalje Vodušek Starič, "Dosje" Mačkovšek), str. 130.

¹⁵ Vodušek Starič, "Dosje" Mačkovšek, str. 130.

¹⁶ Slovenski poročevalec, 1. 11. 1941, št. 23, Danes ni časa za "načrte".

¹⁷ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 2 (dalje DLRS), dok. 21, str. 57.

¹⁸ DLRS, 2, dok. 18, str. 47. Proglas centralnega komiteja KPS za 1. maj 1942.

ni v mejah, ampak v vprašanju rešitve nacionalnega vprašanja v vsej Evropi,¹⁹ je poleti 1942 dejal Boris Kidrič. Ta izjava je povsem v skladu s tedanjim pričakovanji komunistov glede revolucionarnega razpleta vojne.

Toda le nekaj mesecev zatem (decembra 1942) je Centralni komite KPS, v nasprotju s prejšnjimi izjavami, sprejel svoje stališče do vprašanja meja. Tedanja konkretizacija ozemeljskih zahtev pa je bila le del širšega procesa, ki je bil posledica nenadne spremembe v usmeritvi iz "protinačrtnišva" v pospešeno oblikovanje stališč o "vojnih ciljih". Sredi novembra 1942 je namreč, po opozorilu kominterne,²⁰ v jugoslovanskem partijskem vodstvu dokončno dozorelo spoznanje, da v času vojne, to je do zloma osnih sil, ni pričakovati razraščanja spopada v revolucionarno vojno in s tem povezanega morebitnega predčasnega razpada protihitlerjevske koalicije, kar je bilo v nasprotju z dotedaj znanimi predstavami (zglej je bila oktobrska revolucija in prva svetovna vojna!) o možnosti revolucionarnega prihoda na oblast. Jasno je postalo, da ob koncu vojne ne gre pričakovati "prevrata", kot so do tedaj pričakovali, temveč da se bo, predvsem zaradi mednarodnih vidikov (obstoj protifašistične koalicije!), treba prilagoditi novim razmeram. To spoznanje predstavlja eno ključnih prelomnic v oblikovanju strategije, ki je slovenskemu in jugoslovanskemu osvobodilnemu gibanju v pogojih splošnoevropskega protiakupatorskega in protifašističnega boja omogočila prevzem oblasti. Postopoma se je izoblikovala nova strategija, prirejena mednarodnim razmerjem v protihitlerjevski koaliciji. Čeprav slovenski komunisti še niso vedeli za vsebino kominternine brzojavke, jih je novica o ustanovitvi AVNOJ konec novembra 1942 v Bihacu privedla do spoznanja, da dobiva razvoj dogodkov razsežnosti, ki jih sprva niso predvideli in da se bo treba novim razmeram prilagoditi. Kar naenkrat so postala pričakovanja, ki jih je še na partijski konferenci na Cinku poleti 1942 izrazil Boris Kidrič, da, če bodo strpni, bodo dočakali tudi trenutek, ko bo Sovjetska zveza napovedala boj za sovjetizacijo sveta, vprašljiva tudi za slovenske komuniste. Pokazalo se je, da bo pot do prevzema oblasti precej bolj zapletena, kot so sprva predvidevali in da bodo morali še marsikaj postoriti za lastno uveljavitev.

To spoznanje je v veliki meri obrnilo na glavo dotedanje trditve slovenskih komunistov, da končna rešitev slovenskega narodnega vprašanja ni v mejah in v "prekupčevanju" za zeleno mizo itn., ter jih je postavilo med drugim tudi pred odločitev glede konkretizacije mejnega vprašanja. To je bilo še posebej pomembno, ker upanja na revolucionaren razvoj v Evropi med vojno in zlasti v sosesčini (Italija in Avstrija), kjer so ga tudi vzpodbujali, slovenski komunisti vendarle še niso povsem opustili. Tako je Kardelj 3. januarja 1943 ob navodilih za zbiranje gradiva za mejno problematiko dodal: "Čas je, da imamo na karti narisano, kar bomo zahtevali pod pogojem, da bodo okoli nas ostale imperialistične države."²¹

Po načelni opredelitvi je Kardelj dal takoj navodila za zbiranje gradiva za mejno

¹⁹ DLRS, 2, dok. 98, str. 228-229. Zapisnik partijske konference na Kočevskem Rogu od 5. do 8. julija 1942.

²⁰ Opozorilo izvršnega komiteja Kominterne 13. novembra 1942 ob (ponovnem) poizkusu vodstva jugoslovanskega gibanja, da bi oblikovalo vlado, se glasi: "Nemojte ga (misli na AVNOJ - op. B. G.) suprotstavljati jugoslovenskoj vladi u Londonu. U datoj etapi ne pokrećite pitanje o ukidanju monarhije. Ne ističite parolu republike. Pitanje režima u Jugoslaviji, kako sami shvatate, rešavaće se posle poraza italijansko-nemačke koalicije i posle oslobođenja od okupatora." (Izvori za istoriju SKJ. Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija 1941-1945, knjiga VII, dok. 143 (dalje Izvori).

²¹ DLRS, 5, dok. 9, str. 29-30. Pismo Edvarda Kardelja 3. 1. 1943 Lidiji Šentjunc.

problematico ter za izdelavo karte z ozemeljskimi zahtevami. Pri tem je računal predvsem s Prežihovim Vorancem, ki pa je bil ravno v tistem času (8. januarja 1943) aretiran.²² Poleg tega je bila tedaj večina strokovnjakov, primernih za izdelavo takih elaboratov, v internaciji oziroma v zaporih ali pa v nasprotnem taboru.²³ Zato so si v času do kapitulacije Italije pomagali kar z razširjanjem (sprva) prepovedane Vorančeve brošure (pod imenom Pavle Vilhar), ki je izšla pod različnimi naslovi (Naše meje, O slovenskih mejah) v letu 1943 v več izdajah.²⁴

Po kapitulaciji Italije je vrhovni plenum OF sprejel 16. septembra 1943 proglas o priključitvi Slovenskega primorja k Združeni Sloveniji v svobodni in demokratični Jugoslaviji. Sklep je bil nato potrjen na drugem zasedanju AVNOJ v Jajcu. Čeprav sklep ni imel nikakršne mednarodnopravne veljave, je imel po eni strani s svojo odmevnostjo velik mobilizacijski učinek, po drugi plati pa je obremenjeval odnose z Italijani, pa tudi s širšo zavezniško srenjo, zlasti maja 1945, v času vrhunca zaostritve tržaške krize, ko je Kardelj sporočal slovenskemu CK: "Kočevskega odloka o priključitvi²⁵ ne omenjajte in ravnajte se, kot da ne velja. Ta odlok nam je mnogo škodoval."²⁶ Bolj načrtno delo pa se je (znova) začelo šele po prihodu Zwittera na osvobodeno ozemlje oktobra 1943, ko je spoznal, da lahko s strokovnim delom pri vprašanju meja največ koristi. V tem ga je podprl tudi Kardelj, ki mu je dejal, da naj študira to vprašanje kot znanstveno.²⁷ Kljub temu pa so se pri nekaterih še vedno pojavljali pomisleki, da je za to prezgodaj,²⁸ oziroma kasneje celo kot se je izrazil Zwitter po vojni: "Takrat ni nihče mislil, da vprašanja meja niso važna; precej je pa bilo iluzij, da bomo dobili vse, kar bomo hoteli, ali pa da bomo dobili vse, kar bo zasedla naša vojska, in da je zato strokovno delo nepotrebno, naivnih iluzij, ki jih v Znanstvenem inštitutu ves čas nismo nikdar imeli."²⁹ Težava je bila tudi v tem, da sprva v Zwittera partijsko vodstvo ni imelo prevelikega zaupanja, ki pa si ga je pridobil, tako da je Kidrič v pismu Kardelju zapisal: "Za direktorja Znanstvenega inštituta pri IO smo postavili univ. prof. Zwittera, ki se je v ofenzivi zelo dobro pokazal - prenašal ranjence itd. - in je sedaj sploh na liniji."³⁰ Prelomnico pa je pomenila šele ustanovitev Znanstvenega in-

²² Drago Druškovič: Prežihov Voranc : pisatelj in politik. Celovec-Ljubljana 2005, str. 420.

²³ Tone Ferenc: Problem zahodne meje pri Slovencih 1941-1945. V: Acta Histriae VI : prispevki z mednarodne konference Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske k Sloveniji. Koper 1998, str. 302.

²⁴ Bila je tudi predmet apokrifnega ponatisa (Fran Zwitter: Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni. V: Osvoboditev Slovenije 1945. Ljubljana 1977, str. 261 (dalje Zwitter, Priprave Znanstvenega inštituta), in različnih zlonamernih interpretacij (npr. v Črnih bukvah) s strani protirevolucije (Ferenc, Problem zahodne meje, str. 302). Zanimivo, da se je Vorančeve brošure še nekaj časa po vojni držal pridih skrivnostnosti, saj je bil na nekaterih njenih izdajah pritisnjen pečat z opozorilom: "Na vpogled samo v uradne namene. Širjenje vsebine na kakršenkoli način najstrožje zabranjeno."

²⁵ V nasprotju s precej razširjenim mnenjem, da je bil omenjeni odlok sprejet na zboru poslancev slovenskega naroda v Kočevju, je potrebno dodati, da na zboru o tem dejansko niso sprejeli nikakršnega odloka.

²⁶ Dušan Biber: Trst, Triest ali Trieste : geneza in dileme o tržaški krizi. V: Konec druge svetovne vojne v Jugoslaviji. Ljubljana 1986, (dalje Biber, Trst) str. 679-680.

²⁷ Zwitter, Priprave Znanstvenega inštituta, str. 262.

²⁸ Prav tam.

²⁹ Fran Zwitter: O slovenskem narodnem vprašanju. Ljubljana 1990, str. 494-495. Tak način razmišljanja o nepotrebnosti strokovnega dela je bil po Zwitterovih besedah precej razširjen med partizani in se je izrazil tudi v karikaturah Franceta Miheliča.

³⁰ Bojan Godeša: Kdor ni z nami, je proti nam : slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom. Ljubljana 1995, str. 304. Nezaupanje komunistov do

štituta pri SNOS (sprva pri IOOF). Dejansko je z nalogo pripravljati znanstveno gradivo za tedanje potrebe kmalu postal zelo pomembna ustanova. Čeprav so se sodelavci Znanstvenega inštituta ukvarjali z različnimi temami, pa je bilo v ospredju predvsem mejno vprašanje. Nastalo je več elaboratov, ključen pa je bil Zwitterov Problem bodočih slovenskih meja. Vsi so bili prediskutirani na seji marca 1944 in so imeli interni značaj, tako da še niso bili namenjeni javni uporabi. Takšno je bilo stanje do poletja 1944, ko je Kardelj v pismu centralnemu komiteju KPS pisal: "Pošljite nam takoj izčrpne in temeljite referate o mejah na teritoriju Slovenije in kolikor imate materiala, eventualno tudi za Istro. Ti referati naj ne bodo enostranski, kakor je bil Cvitrov, ampak naj imajo vse potrebne podatke o jezikovnem, gospodarskem, prometnem in strateškem položaju posameznih pokrajin, ki jih bomo zahtevali. Tudi se v teh referatih ni treba omejiti samo na minimum, ampak naznačite tudi one zahteve, na katerih bomo lahko popuščali. Referati naj bodo pisani resno, realistično in to ne kot mnenje poedincev, ampak v končni obliki kot vaše skupno mnenje. Referati naj bodo obenem že prevedeni tudi v ruščino in angleščino ter eventualno tudi francoščino. Dodajte jim vse potrebne karte in grafikone."³¹ Skoraj istočasno, ko je Tito na Visu podal izjavo, da je treba spregovoriti tudi o mejah, so v Kočevskem Rogu na seji sklenili, da Zwitter napiše elaborat Meje Jugoslavije A. Meje slovenskega ozemlja, ki so ga oktobra 1944 v slovenskem izvorniku in angleškem in ruskem prevodu poslali vodstvu jugoslovanskega partizanskega gibanja. Na podlagi tega referata utemeljene zahteve so nato jugoslovanski predstavniki zastopali tudi na mirovni konferenci.

IV

Čeprav je s prisotnostjo slovenskih (jugoslovanskih) partizanskih sil v Trstu in na Koroškem nekaj majske dni leta 1945 Zedinjena Slovenija na nek način obstajala, pa povojne ozemeljske pridobitve vendarle niso izpolnile vseh pričakovanj in program ni bil v celoti uresničen. Vprašati se je treba, kaj je bil vzrok, da se pričakovanja niso uresničila. Ob dejstvu, da sta imela nasprotna tabora, ki sta oba trdila, da sta edina legitimna predstavnika slovenskega naroda, enak nacionalni cilj Zedinjeno Slovenijo, je med njima potekalo prestižno tekmovanje tudi na tem področju. Glede na to, da cilj ni bil v celoti dosežen, so se kmalu pojavile tudi obtožbe, ki so bile tedaj predvsem propagandnega značaja kdo je bil odgovoren za neuresničitev stoletnega cilja. Partizanska stran je obtoževala protirevolucionarno, da ni storila ničesar na mednarodnem področju,³² predvsem pa, da zaradi kola-

Zwittera se lahko nanaša le na njegovo delovanje v času pred odhodom v internacijo februarja 1942. Morda je bilo povezano z njegovim delom v odboru za meje ali pa s tedanjim splošnim političnim položajem (spor z Nagodetom).

³¹ Izvori XVIII, dok. 69.

³² Značilno je npr. pismo Engelberta Besednjaka 31. 12. 1944 Virgilu Ščeku, kjer je zapisal: "Naše ljudstvo je razen tega pričakovalo, da si bo Jugoslavija, preden stopi v vojno, izgovorila od zaveznikov Julijsko krajino in Koroško, sploh nove, pravičnejše meje. Zato se je ponudila prilika 27. marca 1941, ko so zavezniki pritiskali, da stopimo na njih stran. Tedaj, ko so nas potrebovali, bi nam bili obljubili in podpisali vse, kar bi bili zahtevali. Ko se je pozneje v borih 12 dneh zrušil odpor naše države, ko smo pred Nemci kapitulirali in je vlada s kraljem pribežala v London, Jugoslavija ni bila več važna in zanimiva za Angleže. Velika zgodovinska prilika je bila dokončno zamujena." (Marko Tavčar, Egon Pelikan, Nevenka Troha: Korespondenca Virgila Ščeka 1918-1947. Ljubljana, str. 97). Podobno oceno podaja tudi France Škerl: Prispevki k zgodovini razvoja nasprotnikov Osvobodilne fronte v letu 1941. V: Zgodovinski časopis, 1967, str. 183.

boracije nima niti moralnih temeljev, s katerimi bi lahko nastopila na mirovni konferenci in utemeljevala ozemeljske zahteve.³³ Obstaja sicer vprašanje, koliko so bile te obtožbe utemeljene, vendar pa je za našo razpravo to lahko le hipotetično ugibanje, saj protirevolucija zaradi znanega razpleta dogodkov sploh ni imela možnosti, da bi ob koncu vojne, ko so se ozemeljska vprašanja začela reševati, kakorkoli lahko vplivala na potek dogodkov. Ta vloga je v Sloveniji pripadla OF pod vodstvom komunistov, zato se je za neuresničitev Zedinjene Slovenije kot glavni krivec pojavil boljševizem. Dejansko so se prve tovrstne bojzani pojavljale že od jeseni 1944, ko je druga svetovna vojna prešla v zaključno obdobje in so se v protihitlerjevski koaliciji že bolj jasno kazali različni pogledi na povojno ureditev sveta.³⁴

Po vojni se je v zdmskih protikomunističnih krogih prepričanje o boljševizmu kot krivicu za neuresničitev Zedinjene Slovenije še utrdilo in postalo sestavni del v mnogih pogledih stereotipne podobe na celotni medvojni razvoj v Sloveniji. Izražanje takih pogledov je v Sloveniji dobilo domovinsko pravico šele v drugi polovici osemdesetih let 20. stoletja, v času ko je bilo (zlasti) v krogu Nove revije zelo aktualno podiranje tabujev v zvezi z boljševizmom in nacionalnim vprašanjem.³⁵ Po sprostitvi v devetdesetih letih so se te teze močno razširile in jih v najrazličnejših oblikah lahko zasledimo tako v dnevnem časopisju kot tudi v nekaterih publikacijah, ki temeljijo na znanstvenem pristopu.

V skladu z velikimi pričakovanji o zgodovinski in enkratni priložnosti za doseg Združene Slovenije med drugo svetovno vojno so politiki sicer ves čas vztrajali pri optimističnih izjavah (npr. Miha Krek v Združeno Slovenijo pridejo vsi slovenski kraji itd.), vendar se je med bolj seznanjenimi z mednarodnimi okoliščinami že zelo zgodaj pojavil tudi dvom, da bodo narodne želje zares lahko uresničene. Tako je Franc Snój iz Clevelanda 23. oktobra 1941 pisal: "Združena Slovenija - izgledalo bi, da bo to lahko doseči sedaj, ko so vsi naši dedni nasprotniki v sovražnem taboru. Toda London je poln Italijanov, dr. Krek ne sme na radiju ničesar povedati proti Italijanom, Madjarom in niti proti event. Avstriji. Vse to mu cenzurirajo. Pravi, da lahko na prste ene roke seštejete Angleže, ki bi sploh hoteli govoriti o Trstu, ki ga smatrajo vsi kot italijansko mesto. Akcija dr. Sforze Vam je verjetno

³³ Tako je Ude v pismu Albinu Šmajdu 21. 4. 1943 zapisal: "da iz nekega posebno važnega razloga ni v interesu slovenskega naroda, da bi nas zastopala na mirovni konferenci vlada, kakor si jo zamišljate vi. Ta razlog se glasi: Verjetno je, da bo tudi na bodoči mirovni konferenci zastopana Italija po vladi, ki ne bo komunistična in bo torej imela za umestno, da bo poskušala razbremeniti postopanje okupatorskih oblasti v Sloveniji. V dokaz neodgovornosti bo predložila dokazni material, ki ga ji nudi danes zlasti strašno pisanje "Slovenca" in "Slovenskega doma" ter "Jutra", čeprav tega v dosti manjši meri. Vi boste na to molčali. Še več. Ako boste hoteli biti dosledni - in to boste hoteli biti - boste proglasili za blazno in zločinsko sodrgo vse, ki so šli v gozdove, vse Slovence, ki so se s čisto mislijo, boriti se za svobodno Slovenijo, pridružili OF, ki so v tej borbi prelili svojo kri z zadnjo najlepšo mislijo, s poslednjim, uporno vernim vzkrikom "Živela Svobodna Slovenija!" (Ude, Moje mnenje, str. 73-74).

³⁴ Izidor Cankar je v svoj dnevnik 15. oktobra 1944 zapisal: "Časopisi prinašajo članke, da se v Moskvi pač odloča tudi o ustvarjanju dveh "blokov": zahodni in Grčija pod vodstvom Anglije in vzhodni pod vodstvom Rusije. V tega bi spadale Poljska, Čehoslov., Romunija, Ogrska, Bolgarija in "najbrže deloma tudi Jugoslavija" (Še pred kratkim je bilo prepovedano govoriti o "interesnih sferah", danes se ista reč drugače imenuje). Tu je velika nevarnost za naše Primorje; Anglija bo skušala odtrivati vzhodni blok od Sredozem. morja." (Izidor Cankar: Londonski dnevnik 1944-1945. Ljubljana-Koper 1985(dalje Cankar, Londonski dnevnik), str. 33).

³⁵ To tezo lahko zasledimo tudi v 57. številki Nove revije, februar 1987.

poznana. Glede nas in naših zahtev tudi antifašisti niso boljši od fašistov. Torej glede Italije bodo velike težave, posebno še, če bo ob primerni priliki šla v separaten mir, kar ni izključeno. Glede Koroške so težave v tem, da nimamo pravnega naslova, ker smo plebiscit, ki ga je vodil angleški delegat, izgubili."³⁶ Tako so torej ocenjevali položaj v začetni fazi vojne, ki pa se je z razvojem dogodkov z vidika slovenskega razmerja do sosednjih držav spreminjal še manj v korist slovenskih nacionalnih zahtev. V odnosu do mednarodnega položaja Italije so slovenski politiki že od začetka opažali nekakšno naklonjenost do Italije³⁷ in je med njimi vseskozi obstajala bojazen pred sklenitvijo separatnega premirja na škodo slovenskih nacionalnih interesov. Kot precejšen udarec slovenskim zahtevam pa so slovenski politiki razumeli prehod Italije v zavezniški tabor, kamor je bila sicer sprejeta le kot sobojevnica (cobelligerante).³⁸ Tudi "poseben" odnos zaveznikov do Avstrije³⁹ ni bil povsem v skladu s pričakovanji slovenskih politikov.⁴⁰ Med njimi so bili tudi taki, ki bi najraje videli, da do obnove Avstrije v nobeni obliki sploh ne bi prišlo. Moskovska konferenca oktobra 1943 je sprejela sklep o obnovitvi Avstrije in ji obenem dodelila status prve napadene države, torej žrtve nacistične agresije. To je bila odločilna prelomnica, katere pomena so se bolj ali manj zavedali tudi slovenski politiki, ne glede kateremu taboru so pripadali. Čeprav so bile ocene slovenskih politikov marsikdaj pretirane, pa vsekakor drži, da so bila opažanja, ki niso bila v skladu z njihovimi prvotnimi predstavami, posledica dejstva, da so zlasti zahodni zavezniki že od vsega začetka odmerjali pomembno vlogo Italiji in Avstriji v povojnih načrtih in ju temu primerno tudi obravnavali. Tako je Lojze Ude spomladi 1944 v koreferatu zapisal, da se mu zdi najlažji problem meje z Madžarsko, težji z Italijo zaradi stališč, ki jih moremo pričakovati pri zahodnih zaveznikih, najtežji pa pri Nemcih, zaradi težnje po obnovitvi Avstrije. V celoti gledano, pa je Ude že tedaj menil, da boj za meje ne bo lahek.⁴¹

Kljub temu, da je bil boj za meje usklajen, sta bila vendarle tako boj za severno mejo kot tudi zahodno precej specifična.

Čeprav je bil na moskovski konferenci oktobra 1943 v deklaraciji razglašen kot cilj obnovitev neodvisne avstrijske države, pa vendar sama deklaracija ne govori o mejah bodoče Avstrije. Tako je jugoslovansko-avstrijska meja ostajala odprto vprašanje in s tem tudi predmet mednarodnih konferenc in povojnih pogajanj. Velike sile so se sporazumele, da bodo samo one sodelovale pri okupaciji Avstrije. Kljub temu pa je že določitev operacijskih con, ki so se ujemale z jugoslovansko-avstrijsko mejo iz leta 1937, v resnici že v veliki meri vplivala na odločitev o do-

³⁶ Arhiv Republike Slovenije, fond AS, 1660, Osebna zbirka Izidorja Cankarja, (dalje AS 1660), f. 6.

³⁷ Tako je npr. na podlagi dopisovanja med Wickhamom Steedom (urednikom Timesa) in grofom Sforzo Gabrovšek zapisal v svoj dnevnik (str. 47): "To smo dosegli pri teh starih Angležih, da smemo upati na milost Italije. Nikakor ne na združitev. Kako težko bo proti Italiji, v katero so vsi zaljubljeni."

³⁸ France Gabrovšek si je v svoj dnevnik zapisal (str. 50): "Danes je 13. (oktober 1943) in je res nesrečen dan. Italija je napovedala Nemčiji vojsko in je postala s pristankom Anglije, Amerike in Rusije cobelligerant (sbojevnica). Pravijo, da ne zaveznik in da ostajajo pogoji udaje, toda to bo kmalu zabrisano. Zaveznik Jugoslavija bo pri pogajanjih imela opraviti z zaveznikom Italijo. To je gotovo eden največjih udarcev za nas v zadnjem času."

³⁹ Robert H. Keyserlingk: *Austria in World War II : an Anglo-American Dilemma*. Kingston-Montreal 1988.

⁴⁰ AS 1660, f. 6. Krek je 4. 10. 1942 v pismu zapisal: "Hujše je s Koroško. Tu nesrečna Avstrija hodi mnogim po glavi."

⁴¹ Zwitter, Priprave Znanstvenega inštituta, str. 265.

končni meji.⁴² Že v letu 1942 je nastalo za potrebe britanskega zunanjega ministrstva nekaj znanstvenih elaboratov za interno uporabo, ki so obravnavali tudi problem jugoslovansko-avstrijske meje. Vsi so bili nenaklonjeni kakršnemukoli spreminjanju mej v korist Jugoslavije. Navajali so poleg narodnostnih razlogov (merilo naj bi bil plebiscit) tudi ekonomske in strateške razloge in kasneje 1944 v memorandumu celo navajali kot možno spremembo meje na Muri v korist Avstrije.⁴³ Tudi angleški častniki, ki so prišli v Slovenijo v letu 1944 in so kot merilo etničnih mej jemali razširjenost partizanskega gibanja, so bili le delno naklonjeni slovenskim ozemeljskim zahtevam.⁴⁴ Tem ugotovitvam glede jugoslovansko-avstrijske meje primerno so se odzivali tudi britanski diplomati v razgovorih s slovenskimi politikami. Vtis slovenskih politikov je bil glede britanske podpore za spremembo severne meje zelo slab že od vsega začetka. Tako da so se ta britanska stališča, kot ugotavlja Zwitter, oblikovala že v času, ko njeni avtorji še niso mogli predvideti, kakšna bo bodoča Jugoslavija in je zaključil z ugotovitvijo, da je "nova družbena ureditev in zunanje-politična orientacija Jugoslavije imela svoj pomen, vendar pa to ni prvoten motiv, ker so ta britanska stališča obstajala že prej".⁴⁵ Nenaklonjenost spremembi jugoslovansko-avstrijske meje, pa je kljub neugodni britanski oceni, podkrepljeni z etničnimi razlogi in plebiscitom, ki so ga šteli za demokratičnega,⁴⁶ v veliki meri temeljila tudi na predvideni vlogi Avstrije v po-vojni ureditvi Evrope. V britanskih (pa tudi ameriških) očeh je predstavljala pomemben element stabilnosti in protiutež nemški prevladi v srednji Evropi, ki je deloma slonel tudi na primerjavi z vlogo podonavske monarhije pred prvo svetovno vojno. Stališču o obnovitvi Avstrije v njenih mejah je v bistvu bila naklonjena tudi Sovjetska zveza, ki je sicer formalno sprva podpirala jugoslovanske ozemeljske zahteve.⁴⁷ Za preroške so se izkazale besede Antona Melika, izražene po prvi svetovni vojni, da za Primorsko še obstaja upanje, da se združi z matično Slovenijo, medtem ko je na Koroškem s plebiscitom stvar za vekomaj izgubljena.

Primorska je za slovenske komuniste s svojo geografsko lego kot stičišče balkanskega polotoka, srednje Evrope in Italije, ki je omogočalo najlažji prehod z obal sredozemskega morja v osrčje Evrope, predstavljala izjemno pomemben geopolitičen in vojno-strateški prostor. Zato so slovenski komunisti že od vsega začetka tej pokrajini posvečali izjemno pozornost in jo povezovali tudi z mednarodnopolitičnimi razmerami in ne le z nacionalnimi razlogi. Tako je Kardelj že 22. maja 1942 pisal Titu: "Nasproti Italiji se moramo torej pripravljati kot proti angleški imperialistični bazi, iz katere bodo Angleži nedvomno poskušali na silo in

⁴² Fran Zwitter: Diplomatski problem jugoslovansko-avstrijske meje v dobi druge svetovne vojne. V: Zgodovinski časopis, 1979, št. 1 (dalje Zwitter, Jugoslovansko-avstrijska meja), str. 147.

⁴³ Dušan Biber: Britansko-jugoslovanski nesporazum okrog Koroške 1941-1945. V: Zgodovinski časopis, 1978, št. 4, str. 488.

⁴⁴ Dušan Biber: Britanske misije o slovenskih etničnih mejah. V: Borec, 1984, št. 10, str. 578-580.

⁴⁵ Zwitter, Jugoslovansko-avstrijska meja, str. 157-159.

⁴⁶ William Deakin: Britanci, Jugoslovani in Avstrija. V: Zgodovinski časopis, 1979, št. 1 (dalje Deakin, Britanci, Jugoslovani in Avstrija), str. 124; Deakin v prilogi Avstrijske meje (Študija raziskovalnega oddelka Foreign Officea, 17. februar 1944) piše: "Karavanški odsek. Ni verjetno, da bi predlagali spremembo tega odseka v jugoslovansko škodo. Edini problem je usoda celovške kotline. Strateško in ekonomsko te meje sploh ne gre spreminjati. Visoke Karavanke ustvarjajo najboljše možno strateško mejo in vse gospodarske vezi te kotline vodijo do ozemlja, ki je nedvomno avstrijsko. Jugoslovanskim etničnim zahtevam, ki jih je ovrgel plebiscit 1920. leta, nikakor ni v prid, da se je od tedaj število slovensko govorečega prebivalstva še zmanjšalo."

⁴⁷ Zwitter, Jugoslovansko-avstrijska meja, str. 152-153.

proti enotni volji naroda Jugoslavije spraviti k nam tudi našo "ljubljeni" londonsko vlado. Mislim, da je zaradi tega to ozemlje izredno važno, ne samo iz gledišča slovenskih interesov, temveč jugoslovanskih in celo evropskih. Ne očitaj mi domišljavosti, toda sodim, da bodo naši partizani in naša vojska vnesli v Italijo tisto, kar je treba tja vnesti."⁴⁸ Celotno nadaljnje delovanje na Primorskem je izhajalo (tudi) iz teh predpostavk. V svoji strategiji so slovenski komunisti osrednje mesto pripisovali Trstu, za katerega je Kardelj v omenjenem pismu Titu predvideval, da ga bo "bogme, morda treba braniti tudi pred - Angleži".⁴⁹

Druga stalnica pa je bila neomajno zaupanje slovenskih komunistov v vsemogočni vpliv Sovjetske zveze. Tak način razmišljanja slovenskih komunistov je razviden iz Kardeljevega razgovora z Izidorjem Cankarjem avgusta 1944, ko je druga vojna dejansko prešla v svojo zaključno fazo in so v ospredje vse bolj začela prihajati tudi vprašanja povojne ureditve med katere je sodil tudi problem razmejnitve med Italijo in Jugoslavijo. Kardelj je tedaj že nakazal način bodočega razreševanja z jugoslovanske strani in strategijo ter scenarij, ko je Cankar zapisal: "Govorila (s Kardeljem - op. B. G.) zlasti o Primorski. Trdi, da bodo partizani vsaj pol ure pred zavezniki zavzeli Trst in da ne pojdejo ven. Govoril mu o težavah, ki jih priznava, in da brez vse teže Rusije ne bomo obdržali Trsta; on pravi, da je ta pomoč gotova, da je Stalin pripravljen na to."⁵⁰

Na podlagi teh dveh stalnic so imeli slovenski komunisti že spomladi 1944 izoblikovan pogled glede razvoja dogodkov. Tako je Kardelj predvideval: "Izredna važnost delov Slov.[enije], ki meje na druge države. Če bi ostala po vojni Nemčija imperialistična - to je možno samo pod zaščito angl.(leških) imper.(ialistov) in nujno protisovjetsko! Neodvisna Avstrija bo predstraža nem.[škega], angl.[eškega], am.[eriškega] imperializma. Ako ostane Italija imperial.[istična], bo to le v rokah angl.[eškega] in drugih imperializmov in zato stalna grožnja nam. V tem slučaju nam bodo skušali škodovati tudi teritorialno, pri tem bo silno važen Trst. Naš Trst - sovjetski Trst!"⁵¹ Iz takega načina razmišljanja je jasno, da je slovenska stran stavila vse na enostransko rešitev (izvršeno dejstvo), ni pa posebej računala na soglasje med zavezniki v koaliciji in ugoden razplet na mirovni konferenci. Jeseni 1944 je v skladu s takimi pogledi Kardelj zapisal: "V Italiji gredo stvari naprej v oni smeri, kakršno smo ugotovili že tedaj, ko sem bil jaz pri vas. Reakcija se je konsolidirala in okreplila in prehaja v zelo ostro ofenzivo proti komunistom in onim strankam, ki so s komunisti v zvezi. V vseh vprašanjih ima ta reakcija podporo nekaterih reakcionarnih grup v zavezniških deželah. Posebno je v zadnjih dneh postala močna kampanja za Trst in Primorje ter Istro. Med tem ko so nekaj časa omahovali, so zdaj italijanski imperialisti prišli na enotno linijo: zahtevajo kratko malo, da ostanejo stare italijanske meje nedotaknjene. Pri tem so se postavili na zanimivo stališče. Oni pravijo, da te meje niso samo med dvema narodoma, ampak med dvema svetovoma in da oni branijo na teh mejah zapadno kulturo. Očitno je torej, da se italijanski imperialisti ponujajo za antisovjetsko avantgardo in da na ta način računajo na podporo zapadnega sveta v vprašanju naših meja. Problem teh meja

⁴⁸ DLRS, 2, dok. 47, str. 102-103.

⁴⁹ Prav tam.

⁵⁰ Cankar, Londonski dnevnik, str. 15.

⁵¹ Arhiv Republike Slovenije, fond CK KPS 1941-1945, (AS 1487), f. 1, a. e. 12, Zapisnik seje CK KPS 27. 2. 1944.

torej vse bolj postaja splošneevropsko politično vprašanje in ga bo treba pač reševati tako, da ne bo mogoča večja diskusija okrog tega vprašanja. Skratka, treba je Italijane postaviti pred gotovo dejstvo. (...) Ni dvoma, da bodo nekateri Angleži in Amerikanci podpirali italijanske imperialistične tendence. Vendar so v tem oziru v precej težkem položaju. (...) Mi smo danes dovolj močni, da morajo računati z našimi zahtevami in predvsem, da računajo z nami kot z zavezniško vojsko. Po dosedanji praksi lahko rečemo, da bo ostalo naše tisto, kar bo v rokah naše vojske. Stremite za tem, da bo osvobojen čim večji teritorij."⁵² V skladu z opisano logiko so jugoslovanske enote 1. maja 1945 tudi osvobodile Trst in ozemlje do Soče. Še v času, ko je prišlo do mednarodne zaostritve tržaškega vprašanja, ki po ugotovitvah Giampaola Valdevita sicer še ne pomeni začetka hladne vojne,⁵³ je na ustanovnem kongresu KP Srbije 12. maja 1945 Tito odločno zatrdil: "Danas mi vodimo borbu i na diplomatskom polju, što je, bogami, mnogo teže nego na frontu. Imamo uspeha, ali jedno nas boli: naime, osim Sovjetskog saveza, drugi saveznici osporavaju nam prava koja imamo, ne smatraju nas ravnopravnom ratnom silom, neće da nam ostave ono što smo stekli u ratu. (...) Htjeli su da se povučemo. Mi smo, međutim, došli na Soču i na Soči ćemo ostati! (...) Trst je danas naš i spada pod našu vojnu i civilnu upravu. Saveznici nam to osporavaju, ali ima jedan ratni paragraf, a to je da ono tko je šta uzeo, tome i ostaje."⁵⁴ Šele, ko je postalo jasno, da se bodo jugoslovanske enote morale pod pritiskom zahodnih zaveznikov iz Trsta umakniti, je Tito v znamenitem govoru, potem ko ga je general Alexander obtožil, da uporablja enake metode kot Hitler in Mussolini, v Ljubljani pretrgal rdečo nit dotedanjih razlag in je dejal: "Htjelo se nama nametnuti kao da mi hoćemo ovdje da stavimo naše Saveznike pred gotov čin. Ne, nismo mi stavili saveznike pred gotov čin, mi smo stavili pred gotov čin samo Nijemce, koje smo tako tukli i pobijedili. Mi smo tamo izvršili svoju savezničku dužnost."⁵⁵ Ko so jugoslovanske enote pod pritiskom morale zapustiti Trst, so bili jugoslovanski voditelji, ne da bi čakali na začetek mirovne konference, kaj šele na njen razplet, prepričani, da je bitka za Trst, če ne bo prišlo do korenitih sprememb v mednarodnih odnosih, dejansko dokončno izgubljena. Kardelj je v referatu na seji IOOF 20. junija 1945 dejal: "Zaostreni odnosi med zmagovalci. Kdo bo močnejši, kdo bo imel več vpliva. Dva svetova (...) V tem okviru je treba gledati na problem Trsta. Trst je ekonomsko in politično pomemben za tistega, ki ga ima v rokah. To je odskočna deska za širjenje vpliva v Srednji Evropi. V naših rokah pomeni osamosvojitve srednje Evrope od zapadnega imperialističnega sveta. To oni dobro vedo in jim to ne gre v račun. Prepričan sem, da bodo vse napravili, da bomo mi Trst izgubili. Pri današnjem položaju ni izgledov, da bi mi Trst dobili na mirovni konferenci."⁵⁶ Kardeljeva predvidevanja so se, kot je znano, uresničila.

⁵² Izvori XX, dok. 21. Pismo Edvarda Kardelja 1. 10. 1944 CK KPS.

⁵³ Giampaolo Valdevit: *La questione di Trieste 1941-1954 : politica internazionale e contesto locale.* Milano 1986.

⁵⁴ Josip Broz Tito: *Sabrana djela, knjiga 28 (dalje Tito, Sabrana djela), str. 34-35.*

⁵⁵ Tito, *Sabrana djela, 28, str. 77.* Že pred tem, 15. 5. 1945 je dal Kardelj navodila, ki so pomenila spremembo jugoslovanskega stališča v primerjavi s Titovim govorom na ustanovnem kongresu KP Srbije, ko je naročal: "Držite se linije moje izjave o Trstu, to je ne naglašati priključitve, a pravico do okupacije. Med Italijani sami aktivno delajte za priključitev. (...) Končna rešitev na mirovni konferenci." (Bjiber, Trst, str. 679-680).

⁵⁶ Makso Šnuderl: *Dnevnik : v partizanih.* Maribor 1995 (dalje Šnuderl, *Dnevnik*), str. 415-419.

Ob tem se postavlja cela vrsta vprašanj. Na eni strani so trditve, da je šlo pri tej enostranski akciji (vse ali nič), računajoč na neomajno sovjetsko podporo, za poskus, da pridobijo ozemlje (zlasti Trst), ki ga sicer ne bi dobili. Nasprotno stališče pa pravi, da zato, ker se ob koncu vojne niso bolj oprli na zahodne zaveznike, Jugoslavija na mirovni konferenci tega ozemlja ni dobila. Odgovor na to dilemo vsekakor ni enostaven in enoznačen.

Glede jugoslovanskih pričakovanj o podpori SZ ob mejnih vprašanjih lahko rečemo, da so bila zagotovo prevelika. Svoje nestrinjanje zaradi spoznanja, da se bodo jugoslovanske enote morale umakniti iz Trsta, je izrazil Tito v znamenitem govoru v Ljubljani, ki so ga Sovjeti, po mojem mnenju upravičeno razumeli, da je bil naperjen tudi proti njim.⁵⁷ Razočaranje je bilo posledica ravnanja v majski krizi, ko je sovjetska stran, zaradi nevarnosti, da bi zaradi nepopustljivosti zahodnih zaveznikov prišlo do spopada širših razsežnosti, odtegnila brezrezervno podporo Jugoslaviji.⁵⁸ V aprilskih pogovorih v Moskvi med Stalinom in Titom naj bi sovjetski voditelj privolil, da jugoslovanska vojska zasede Trst. Čeprav neposredni viri še niso dostopni (pogovori med Stalinom in Titom aprila 1945), tako sklepanje omogoča Titov pogovor za časnik *Krasnaja zvezda* (tako so ga razumeli tudi zahodni zavezniki) in zapiski seje politbiroja CK KPJ 23. aprila 1945.⁵⁹ Še dodatno pa utrjuje tako oceno dejstvo, da je bilo slovenskim komunistom že marca 1945 jasno, da bodo Trst zasedli zahodni zavezniki, čeprav so javno še vedno poudarjali linijo za priključitev Trsta k Jugoslaviji. Vprašanje, ki se je postavljalo za slovenske komuniste, je bilo le še, ali ga bodo "zasedli Angleži sami od sebe ali (bo) od nas odstopljen".⁶⁰ Tako moremo trditi, da je aprilski optimizem glede tržaškega vprašanja zares lahko izviral le iz zagotovil ob Titovem obisku v Moskvi, ki so jih jugoslovanski komunisti očitno razumeli kot neomajno podporo pri zasedbi Trsta. Ker so bila pričakovanja jugoslovanskih komunistov o podpori SZ glede mejnih vprašanj, kot je že bilo zapisano, vseskozi prevelika, je bilo zato tudi kasnejše razočaranje toliko večje, čeprav jih je kominterna že jeseni 1940 opozarjala, naj ne gradijo revolucionarne akcije v upanju, da jim bo pri tem SZ priskočila na pomoč.⁶¹

⁵⁷ Ruski zgodovinar Leonid Gibianskii opozarja, da so protisovjetsko ost začeli jugoslovanski komunisti poudarjati šele po sporu z Informbirojem (Sovjetska zveza in Jugoslavija. V: Slovenija v letu 1945 : zbornik referatov. Ljubljana 1996, str. 70 (dalje Gibianskii, SZ in Jugoslavija)), vendar se zdi, glede na hierarhičnost tedanjih sovjetsko-jugoslovanskih odnosov razumljivo, da si v času majske krize na izrecno sovjetsko zahtevo po pojasnilu govora jugoslovanski komunisti niso upali neposredno obtožiti tudi sovjetske strani.

⁵⁸ To pa ni pomenilo, da SZ sploh ni podpirala jugoslovanskih zahtev, temveč le, da je bila podpora omejena v skladu s tedanjimi sovjetskimi interesi. SZ v tržaškem primeru, ki je bil zanjo postranskega pomena, ni hotela preiti v odkrit spopad z zahodnimi zavezniki (Gibianskii, SZ in Jugoslavija, str. 66-67).

⁵⁹ Izvori XXIII, dok. 146.

⁶⁰ AS 1487, f. 1. a. e. 19, Zapisnik seje CK KPS 29. marca 1945. Na tej seji so tudi razmišljali, da bi v Trstu ustanovili slovensko vlado, kar se kasneje sicer ni zgodilo. Pomembnost Trsta so na tej seji obravnavali tudi z vidika razmer v Grčiji, vendar ni povsem jasno v kakšnem kontekstu, ker je del besedila neberljiv. Na enak način kot na omenjeni seji, je Tito novembra 1945 pojasnil novinarju Timesa Stojanu Pribičeviću zasedbo Trsta s tem, da je izpolnil obljube Slovencem, ker so se ti prvič v svoji zgodovini dvignili in borili. Sicer pa so vedeli, da Trsta ne bodo uspeli zadržati (Jera Vodušek Starič: Mesto želja : skica političnega ozadja. V: Svobodna misel, 10. 9. 1993).

⁶¹ Bojan Godeša: Predvojno delovanje odborov delavske enotnosti. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1990, št. 1-2, str. 94; Jože Pirjavec: Sklep sekretariata Izvršnega komiteja Komunistične internacionale št. 688, z dne 15. septembra 1940. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1997, št. 2 (Ferenčev zbornik), str. 117-122.

Morda je iluzije slovenskih komunistov najboljše ocenil Lojze Ude, ko je skoraj natančno dve leti pred tržaško krizo povsem točno ocenil pričakovanja slovenskih komunistov in predvidel sovjetsko ravnanje v njej, ko je v pismu Albinu Šmajdu 21. aprila 1943 zapisal: "O. F., kakršna že je, more pričakovati politično podporo S. Z., katere položaj na mirovni konferenci bo brez dvoma zelo močan. Usodna zmota njenega vodstva je le, ko očitvidno misli, da je Sovjetska zveza na našem ozemlju tako zainteresirana, da je pripravljena tvegati, proti sklenjenemu sporazumu z Anglosaksonci, mimo nacionalnih ozemelj, ki leže med Slovenijo in mejami Sovjetske zveze, morda celo vojni spor z Angleži... Ta zmota, ki bi jo vodstvo O. F. v tej formulaciji zavrnilo kot absurdno, živi v vodstvu O. F. podzavestno kot pričakovanje, da lahko dela, kar hoče, revolucionira pač, ker bo S. Z. po tej vojni vsemogočna in bo lahko vse tako uredila, kakor bo sama hotela ali prav za prav - to je točneje - kakor to želijo njeni nekritični verniki."⁶²

Četudi je slovenska stran skušala lastne cilje povsem poistovetiti s sovjetskimi oz. jih predstaviti kot take (npr. značilna je Kardeljeva trditev Naš Trst = Sovjetski Trst) in kljub temu da je SZ načelno vseskozi v precejšnji meri podpirala slovenske ozemeljske zahteve na Primorskem, pa je prihajalo tudi do nekaterih razlik v gledanju na njeno reševanje že kmalu, ko je to vprašanje postalo aktualno. Tako kominterni poleti 1942, ko je razmejila pristojnost delovanja KP na Primorskem po narodnostnem načelu, ni v celoti izpolnila pričakovanj slovenskih komunistov. Spomladi 1944, ko je odmev o sporu med slovenskimi in italijanskimi komunisti (zlasti) glede Trsta prišel do takrat sicer že formalno ukinjene Kominterne, pa je Dimitrov v svojem odgovoru, v nasprotju z dotodanjim delovanjem slovenskih komunistov, zapisal, da je za načenjanje ozemeljskih vprašanj še prezgodaj in je njihovo javno obravnavanje v tem trenutku povsem zgrešeno in nepravilno, ker se bo reševalo po uničenju sovražnika. Januarja 1945 je Hebrang med svojim obiskom v Moskvi načel tudi vprašanje jugoslovanskih ozemeljskih zahtev, na katere so Sovjeti (vsaj tiste, ki so se dotikale držav zunaj nastajajočega sovjetskega bloka, torej tudi Primorske) načeloma sicer gledali z naklonjenostjo, vendar so bili do njih tudi precej zadržani, saj so v njih videli tudi nevarnost zapletov z zahodnimi zavezniki. Poleg tega, da so Sovjete motile, po njihovem mnenju, pretirane jugoslovanske ozemeljske zahteve, pa se tudi niso povsem strinjali s tem, da bi z zasedbo ozemlja postavili zaveznike pred izvršeno dejstvo, temveč so dajali prednost razrešitve sporov v dogovoru z zahodnimi zavezniki na mirovni konferenci. Tako stališče pa je predvsem izviralo iz dejstva, da je bilo tržaško vprašanje za sovjetsko strategijo ob koncu vojne le obrobne pomena.⁶³ Različno gledanje na mejna vprašanja je bilo le eden primerov, ki je kazal na globlje razlike in nesporazume med sovjetskimi in jugoslovanskimi pogledi na celoten kompleks vprašanj povezanih z drugo svetovno vojno, ki so bili deloma posledica njunih položajev, pa tudi celotnega dojemanja značaja druge svetovne vojne.⁶⁴ Medtem ko je SZ komu-

⁶² Ude, *Moje mnenje*, str. 73.

⁶³ Gibianskii, *SZ in Jugoslavija*, str. 62-65; isti, *L'Unione Sovietica, la Jugoslavia e Trieste. La crisi di Trieste. Maggio-giugno 1945. Una revisione storiografica*. V: *Quaderni*, 1995, str. 39-78.

⁶⁴ Sprva SZ sploh ni podpirala dejavnosti jugoslovanskih komunistov, ki je bila usmerjena k revolucionarnem prevzemu oblasti. Različno ocenjevanje razmer je tudi v veliki meri prispevalo k informbirojevskemu sporu (glej v Bojan Godeša: *Spreminjanje pogledov na jugoslovansko revolucijo po informbirojevskem sporu*. V: *Jugoslavija v hladni vojni*. Ljubljana-Toronto 2004, str. 487-490).

nistična ideologija v mednarodnih odnosih služila predvsem kot sredstvo za uresničevanje sovjetskih državnih interesov, je bilo med slovenskimi komunisti še vedno zelo prisotno prepričanje v revolucionarni nabo, zlasti v Nemčiji in Italiji, ki bo omogočil prehod iz protifašističnega boja v svetovno revolucijo. Tudi svojo medvojno dejavnost, ki so jo slovenski komunisti videli predvsem kot podporo SZ, so v veliki meri snovali prav na teh izhodiščih.⁶⁵ Iz takega pogleda slovenskih komunistov je tudi izhajala iluzija, ki jo je Lojze Ude prepoznal in predvidel že v času sovjetsko-nemškega pakta (kasneje tudi ob ukinitvi Kominterne)⁶⁶ in jim jo je tudi predočil. Vendar slovenski komunisti teh, sicer dobronamernih opozoril, kot še mnogih drugih, tedaj niso upoštevali.

Odnos slovenskih komunistov do drugega zaveznika v protihitlerjevski koaliciji, Velike Britanije, je bil zrcalna podoba odnosa do SZ. Kolikor je bilo zaupanje v SZ pretirano, toliko je ideološko pogojeno nezaupanje slovenskih komunistov do britanske politike presevalo nekatere njune dejanske razlike, ki so seveda obstajale. To ni pomenilo, da se ni razvilo med vojno tudi uspešno zavezniško sodelovanje med partizanskim gibanjem in Veliko Britanijo, ki ga slovenski komunisti niso zanikali niti v času najbolj zaostrenih odnosov z Britanci. Vendarle je vseskozi obstajalo, enkrat bolj, drugič manj poudarjeno nezaupanje do zahodnih zaveznikov, ki mu lahko sledimo vse od začetkov, ko sta po 22. juniju 1941 postala Britanija in SZ zaveznika.⁶⁷ Vse to napeljuje k oceni, da medvojni razvoj in zlasti obstoj protihitlerjevske koalicije vendarle ni bistveno spremenil temeljnih političnih ideološko pogojenih opredelitev, ki so si jih slovenski komunisti izoblikovali že pred okupacijo.

Britansko odklonilno stališče do jugoslovanske vojaške zasedbe je bilo nedvomno povsem jasno razvidno že pred izbruhom tržaške krize. Čeprav je Velika Britanija že spomladi 1941, ko je bila sama že v vojni s silami osi, torej tudi z Italijo, Jugoslavija pa na vrhuncu dileme o pristopu ali ne pristopu k trojnemu paktu, pooblastila poslanika v Beogradu RONALDA CAMPBELLA za izjavo knezu Pavlu, da

⁶⁵ Bojan Godeša: Priprave na revolucijo ali NOB? V: Slovenski upor 1941 : Osvobodilna fronta slovenskega naroda pred pol stoletja. Zbornik referatov na znanstvenem posvetu v dneih 23. in 24. maja 1991 v Ljubljani. Ljubljana 1991, str. 83-84.

⁶⁶ Ude je v polemiki z Dušanom Kermavnerjem oktobra 1939, torej po sklenitvi sovjetsko-nemškega pakta, zapisal, "da tudi v Sovjetski Rusiji ne gre več za svetovno revolucijo, temveč da gre za zaokroženje in zavarovanje ruskega 'življenjskega prostora', gre za novi imperializem Rusije, v katerem je komunistična ideja samo še sredstvo, ne pa več smiselno bistvo njene eksistence." (Bojan Godeša: Polemika med Dušanom Kermavnerjem in Lojzeto Udetom v letih 1939-1941 : med politiko in zgodovino. V: Življenje in delo dr. Dušana Kermavnerja (1903-1975). Ljubljana 2005, str. 135). Kasneje, po ukinitvi Kominterne spomladi 1943 je Ude zapisal tudi: "Negativen in nevaren pa more postati ta čustveni nastroj (rusofilstvo - op. B. G.), ker utegne biti slep za dejstvo nekega ruskega imperializma (Bolgarija, vprašanje Velike ali Male Jugoslavije), ker utegne biti uslužnejši nasproti težnjam tega imperializma, kakor pa je to za Balkan in slovenski narod posebej prav. V službi bodočega miru na Balkanu in slovenskega naroda v njem, je kljub vsem toplim čustvom, ki jih čutimo do S. Z., na mestu vendar čim bolj samostojna in močna organizacija Balkana. Izločiti se je treba iz raznih interesnih sfer. Niti z Londonom proti Moskvi, niti z Moskvo proti Londonu!" (Ude, Moje mnenje, str. 83, članek Moč narodnega principa ali umiranje tretje internacionale).

⁶⁷ Kardelj je v pismu Titu 2. 8. 1941 zapisal: "Komaj sem odšel, že so mi poslali (slovensko partijsko vodstvo - op. B. G.) osnutek prog[asa] Osvob[odilne] fronte s preveč poudarjeno pohvalo Anglije. Besedilo sem popravil. Ker pa je tam ustanovljena Osvob[odilna] f[ronta], se napake lahko ponovijo." (Izvori I, dok. 46). Značilna so tudi Kardeljeva navodila v pismu CK KPS 1. 1. 1942, kjer zahteva popularizacijo SZ, ki da je napačno izenačena kot zaveznica Anglije, kar "ni bila niti v začetku naša linija, kaj šele danes" (Izvori III, dok. 1).

Britanija s simpatijo preučuje vprašanje spremembe jugoslovanske meje z Italijo v Istri in na otokih vse do Gorice in da bi bila pripravljena postaviti in zagovarjati to vprašanje na mirovni konferenci. Po Simovičevem govoru na BBC konec junija 1941, ko je omenil jugoslovanske ozemeljske zahteve, je sledila reakcija italijanskih protifašističnih emigrantov v ZDA, ki jih je ameriška vlada podprla. Kot rezultat je bila sprejeta odločitev, da se o mejnih vprašanjih javno ne razpravlja, čeprav britanska vlada ni preklicala svoje izjave. Ta je imela splošen značaj in v njej tudi ni bilo natančneje določeno ozemlje, ki naj bi po vojni pripadlo Jugoslaviji. Tako stališče je britanska vlada nato ponavljala ves čas vojne. Poleti 1944, ko je vojna prehajala v zaključno fazo in se je začelo tudi javno razpravljati o povojnih vprašanjih, je postajalo vse bolj jasno, da obstajajo pomembna razhajanja med zavezniki glede povojne ureditve Evrope. Že poleti 1944 je Stanko Kociper uporabil v govoru v Rovtah izraz "železni zastor" in tako napovedal nadaljnji razvoj med tedanjimi zavezniki in bodočimi sovražniki.⁶⁸ Jeseni 1944 sta se Roosevelt in Churchill na konferenci v Quebecu dogovorila, da ne bosta dopustila komunistične vladavine v Italiji. Zavezniški poveljniki pa so konec leta 1944 načrtovali postavitev zavezniške vojne uprave na ozemlju celotne Julijske krajine. Medtem je prišlo tudi do znanih dogodkov v Grčiji, kar je verjetno še pospešilo zavezniško odločitev glede zasedbe Trsta. Znani in vedno dobro obveščeni ameriški novinar Leo Cyrus Sulzberger pa je 1. januarja 1945 v New York Timesu objavil ameriški načrt o povojni ureditvi Evrope, kjer je Jugoslaviji sicer prisodil Istro, Reko, Zadar in nekatere jadranske otoke, ne pa tudi Trsta in Gorice.⁶⁹ Marca 1945 je Churchill razvil misel, da velja podpreti Italijo in na Titovih zahtevah razbiti KPI. To misel je ponovil tudi 18. aprila 1945 in menil, da bo novi predsednik ZDA Truman, zainteresiran za glasove volilcev italijanskega porekla, vsekakor podprl tako politiko: "V našem interesu je, da kolikor le mogoče preprečimo rusko poplavo Srednje in Zahodne Evrope".⁷⁰

Povsem jasno je, da so imeli protagonisti, vmešani v tržaško vprašanje, pri njegovem reševanju pred očmi predvsem interese, povezane s povojnim razmerjem moči med zmagovalci. Vprašanje pa je, koliko so nastajajoči antagonizmi med vojaškimi zavezniki in bodoča delitev sfer vplivali na povojno ozemeljsko pripadnost Trsta.

Znanstvene analize, ki so jih februarja 1941 opravili pri Balliol Collegu v Oxfordu za interne namene, so pri razmejitvi med Jugoslavijo in Italijo svetovale v bistvu Wilsonovo črto s spremembo v korist Jugoslavije za severno Goriško. Italija naj bi torej ohranila Gorico, Trst in zahodno obalo Istre od Trsta do Pulja. Potreba po spremembi meje je bila prvenstveno utemeljena z etnografskimi razlogi, sklicujoč se na avstrijsko štetje iz leta 1910, deloma pa tudi z gospodarskimi in strateškimi razlogi.⁷¹ Pri teh študijah so Britanci tudi izhajali iz načelnega stališča, da državnih meja vendarle ne gre preveč spreminjati, saj je to le eden od

⁶⁸ Stanko Kociper: *Kar sem živel*. Ljubljana 1996, str. 532.

⁶⁹ Cankar, *Londonski dnevnik*, str. 54-55; Samo Kristen: *Ameriški tisk in Trst spomladi 1945 - konec nekega zavezništva*. V: *Zgodovinski časopis*, 1990, št. 1, str. 190.

⁷⁰ Dušan Biber: *Britanska in ameriška politika o italijansko-jugoslovanski meji v drugi svetovni vojni*. V: *Zgodovinski časopis*, 1980, št. 4, str. 439.

⁷¹ Dragovan Šepić: *Velika Britanija i pitanje revizije jugoslovensko-talijanske granice 1941*. V: *Zgodovinski časopis*, 1976, št. 4, str. 47-77.

dejavnikov, ki pa vendarle ne more v celoti zagotoviti etničnega ravnovesja. To naj bi bilo vzpostavljeno tudi ali predvsem s preseljevanjem tujerodnega prebivalstva (po možnosti izmenjava!) v matične države. S tem bi karseda zmanjšali delež etničnih manjšin in okrepili notranjo trdnost nacionalnih držav.⁷²

Kot že rečeno, pa britanska vlada ves čas vojne, razen načelnega soglasja oziroma jamstva, da podpira spremembo meje na bodoči mirovni konferenci, ni dajala nikakršnih konkretnih izjav glede obsega ozemlja. Slovenski politiki, poleg tega da so za obstoj britanskega predloga Jugoslovanom izvedle šele konec leta 1941,⁷³ v svojih prizadevanjih pri Britancih nikoli niso dobili zagotovila, da bo Trst pripadel Jugoslaviji. Celo nasprotno, njihov občutek v pogovorih z Britanci je bil, da na splošno za Primorsko dobro kaže, vendar pa, da Trsta zagotovo ne bodo dobili.⁷⁴ Dejstvo torej je, da slovenski predstavniki, ki so bili v begunski kraljevski vladi, dokler so sploh imeli možnost biti merodajni sogovornik britanski vladi, niso imeli Trsta zagotovljenega, česar pa v svojih povojnih obtožbah na račun komunistov, češ, da so Trst zapravili, seveda niso posebej poudarjali.

To so preverljiva dejstva, medtem ko lahko zaradi načelnega britanskega stališča, da med vojno ne bodo javno naglašali sprememb meja, lahko o tem, ali so kdaj sploh imeli namen Trst dati Jugoslaviji, po dosedanjih virih le sklepamo in domnevamo.⁷⁵

Politično delovanje partizanskega gibanja v zaključnem obdobju vojne v nekatere vidikih vendarle dopušča domnevo o ne vedno najbolj ustreznih ukrepih glede reševanja ozemeljskih zahtev. V skladu z že opisano splošno politično usmeritvijo (ideološko pogojen neenakomeren odnos do zaveznikov v protihitlerjevski koaliciji), v katero je bil umeščen tudi odnos do mejnih vprašanj (prednost politiki izvršenih dejstev in podrejenost idejnim vidikom), bi lahko izpostavili dva vidika. Jeseni 1944, ko je Tito skrivoma odletel z Visa k Sovjetom, je pri Britancih in celo osebno pri Churchill, vse bolj izgubljal zaupanje, kar je bilo seveda še posebej pomembno, ker so se Britancem s tem izjalovili njihovi načrti v Jugoslaviji, ki so si jih zastavili, da jih uresničijo tudi s Titovo pomočjo. Morda je bilo tudi zaradi tega britansko stališče še (dodatno) odklonilno do jugoslovanskih zahtev po Trstu.

Drugi vidik pa je povojno delovanje jugoslovanske politike v času, ko se je na mirovni konferenci v Parizu odločalo o usodi jugoslovanskih ozemeljskih zahtev. Ta je predstavljala v bistvu v veliki meri le logično nadaljevanje medvojne dejavnosti, ki je izvirala iz predvojnih idejnih shem, le da se je po vojni še bolj zaostрила in hkrati izkristalizirala. To je pomenilo izjemno zaostritev politike do zahodnih zaveznikov, kjer je bil po Kidričevih besedah glavni cilj boja za meje, "da svetu pokažemo Američane in Angleže kot podpornike fašizma."⁷⁶ Glede Trsta je bilo

⁷² V memorandumu *Minority transfers in South Eastern Europe* (8. 3. 1944), ki ga je podpisal znani zgodovinar Arnold Joseph Toynbee, je tako priporočena tudi izmenjava Slovencev in Nemcev med Avstrijo in Jugoslavijo, kot tudi Italijanov in Slovencev med Italijo in Jugoslavijo (Gerhard Seewann: *Proces izгона med drugo svetovno vojno in po njej na podlagi britanskih virov*. V: "Nemci" na Slovenskem 1941-1955 : zbornik. Ljubljana 1998, str. 335.

⁷³ Gabrovškov dnevnik, str. 35-36.

⁷⁴ Mlakar, *Problem zahodne meje*, str. 315.

⁷⁵ Samo Kristen v doktorski disertaciji (*Proces jugoslovanske razmejitve z Italijo v luči diplomatske korespondence jugoslovanskih ambasad v Londonu, Washingtonu, Rimu, Parizu in Moskvi* : medvojna zavezniška zagotovila Jugoslaviji in problem njihove recepcije in percepcije na jugoslovanski strani) se je najbolj poglobljeno ukvarjal s to tematiko, vendar povsem enoznačnega odgovora na to vprašanje ni mogel podati.

⁷⁶ Jera Vodušek Starič: *Poskus orisa učinkov jugoslovanske politike na diplomatsko dogajanje v*

slovenskim komunistom že takoj, ko so se morali iz njega umakniti, jasno, da ga ne bodo dobili in zato tudi takšno propagandno izrabljanje tega problema za očrnitev Zahoda. Tako mnenje o jugoslovanski politiki glede mejnih vprašanj so si ustvarili Britanci, pa tudi mnogi v domovini niso bili zadovoljni s tako usmeritvijo jugoslovanskega partijskega vrha.⁷⁷ Vprašanje pa ostaja, koliko je taka politika škodovala na drugih mejnih področjih (npr. vprašanje Gorice).⁷⁸

V

Čprav vprašanje zahodne meje v nekaterih pogledih pušča še nekaj odprtih dilem, je tudi na Primorskem povsem jasno, da tudi tu Zedinjena Slovenija dejansko ni bila v celoti uresničljiva, posebej še, ker meja iz 1866, ki je kraljevini Italiji prinesla Beneško Slovenijo, za mednarodno javnost sploh ni bila nikoli vprašljiva. Ob dejstvu, da v nasprotju s slovenskimi pričakovanji, da za slovenske ozemeljske zahteve na severu mednarodni dejavniki (vključno s SZ) dejansko niso imeli pravega razumevanja, je jasno, da Združena Slovenija tudi med drugo svetovno vojno ni bila uresničljiva, ne glede na to katera stran bi ob koncu vojne zastopala slovenske interese pred mednarodno javnostjo. Splet mednarodnih okoliščin, kljub temu da so bili vsi sosedje v nasprotnem taboru, vendarle ni bil tako ugoden za uresničitev nacionalnih zahtev, kot so očitno preoptimistično predvidevali slovenski politiki, saj sta tako Italija kot Avstrija imeli v zavezniških načrtih že od vsega začetka pomembno vlogo pri preureditvi povojne Evrope. Po drugi strani pa lahko ugotovimo, da so mnogi sicer Slovencem načeloma naklonjeni dejavniki dojemali slovenske ozemeljske zahteve drugače, kot so upali slovenski politiki. Kot je iz britanskih študij o teh vprašanih razvidno, je bil temeljni nesporazum v tem, da so ti za merilo razmejitve po etničnih načelih upoštevali avstrijsko štetje iz leta 1910, medtem ko je slovenska stran vztrajala pri tem, da se popravijo tudi zgodovinske krivice iz prejšnjih obdobij in se torej obnovi narodnostno stanje vsaj iz srede prejšnjega stoletja. Iz tako različnega zornega kota obravnavanja slovenskih ozemeljskih zahtev so tudi izvirale razlike, ki so lahko privedle tudi do takih ocen, kot jo je podal P. L. Rose, ko je dejal, da so slovenske zahteve "divje in politično pretirane".⁷⁹ Čprav lahko zapišemo, da dejavnost slovenskega osvobodilnega gibanja, ki so ga vodili komunisti, morda v nekaterih pogledih še ni dokončno ovrednotena, pa vsekakor ne moremo mimo ugotovitve, da je prav temu gibanju uspelo združiti pretežen del Primorske z matičnim narodom in zagotoviti Slovencem izhod na morje, ne sicer tam, kjer si je večina najbolj goreče želela (v Trstu), temveč v Kopru, ki je tako postal slovensko okno v svet.

obdobju 1945-1947. V: *Acta Histriae VI.* : prispevki z mednarodne konference Pariška mirovna pogodba, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske k Sloveniji, str. 92.

⁷⁷ Tako sta Kocbek in Ude v razgovoru 4. 9. 1945 ugotavljala usodne napake nove Jugoslavije in mednje na prvem mestu štela prehitro in nerodno zunanjepolitično opredelitev, ki je prispevala k neuspehu glede tržaškega vprašanja (Edvard Kocbek: *Dnevnik 1945*. Ljubljana 1991, str. 26).

⁷⁸ Kardelj je bil v omenjenem govoru na seji IO OF 20. 6. 1945, sicer kot je že bilo zapisano, povsem prepričan, da Trsta na mirovni konferenci ne bomo dobili, medtem, ko je imel vprašanje Gorice še za odprto (Šnuderl, *Dnevnik*, str. 420).

⁷⁹ Dušan Biber: *Jugoslovanska in britanska politika o koroškem vprašanju*. V: *Zgodovinski časopis*, 1979, št. 1, str. 133.

Ideal, za katerega pa je bilo že kmalu jasno, da bo le stežka izvedljiv, čeprav tega nihče od politikov (v obeh nasprotnih taborih!) razumljivo ni hotel javno povedati in so med okupacijo vsi tudi dajali optimistične izjave, je tako doživel podobno usodo kot mnogi drugi maksimalistični programi drugih narodov. S tega vidika v evropskem kontekstu Slovenci ne predstavljajo nobene izjemno tragične posebnosti.

Bojan Godeša

POSSIBILITIES FOR UNIFIED SLOVENIA DURING THE SECOND WORLD WAR: BETWEEN EXPECTATIONS AND REALITY

S u m m a r y

The idea of Unified Slovenia, which had arisen in the revolutionary year 1848 as a fundamental national ideal, remained an unsurpassed paradigm for national politics, regardless of political orientation or party even a century after its birth. While still seemingly attainable in the spring of the nations in 1848, it became absolutely unrealistic under the constitutional parliamentary system of Austria-Hungary. It became apparent that, territorially, the programme of Unified Slovenia as a perfect solution could only be realised with an exceptionally favourable turn of events. However, the end of the First World War brought no such outcome, and the Slovene people were parcelled out between four states, with only Yugoslavia offering any prospects for its further development. Although the occupation and parcelling out in 1941 presented the hardest of trials for Slovenia, its politicians, enriched by this experience, rekindled the hope that the war was an opportunity to implement Unified Slovenia and thus right the wrongs suffered by their oppressed nation. There was a general conviction that the Second World War was a unique opportunity, especially as all the neighbouring nations belonged to the enemy side. The national programmes of both political camps (the Liberation Front and the anti-revolution), mutually hostile during the war, included the demand for Unified Slovenia.

After the Second World War, Primorska was annexed to Yugoslavia, but without its largest cities of Trieste and Gorizia, and so the idea of Unified Slovenia failed to materialise. There was also no modification made to its northern frontier in Carinthia. In the final stage of the war and after, when decisions on border issues were being made by the international allied community, the representation of Slovene interests by the communist led liberation movement brought its opponents to conclude that it was Bolshevism which prevented the implementation of Unified Slovenia. Activities of the liberation movement, which mainly relied on the policy of completed facts in dealing with border questions and the support of the Soviet Union in the implementation of its projects, was not entirely successful, leaving certain questions, such as that of Gorizia, open. Considering the whole, the actual course of events showed that international factors (the attitude of the Allies towards Austria and Italy) did not favour the implementation of Unified Slovenia, a point which leading Slovene politicians in both camps soon became aware of, even if without publicly acknowledging it. The failure to implement the maximalist programme of Unified Slovenia represents no tragic peculiarity when compared with the similarly fated programmes of other European nations.